

Market Garden en 's-Hertogenbosch

Hoop op snelle bevrijding vervlogen

Monique Brummans en Laurens Ruzius

Verskillende gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog staan deze maanden volop in de schijnwerpers. In de eerste plaats de invasie op 6 juni 1944 toen geallieerde troepen op de kust van Normandië landden en de bevrijding van delen van Europa begon. Dichter bij huis werd de operatie Market Garden herdacht.

*Duitse militaire colonne op de Parade. In het verlengde de Torenstraat met eveneens Duitse militaire voertuigen. Een opname uit 1944.
(Foto: Stadsarchief, collectie J. van Rooij)*

In 's-Hertogenbosch zal in oktober veel aandacht besteed worden aan de bevrijding van de stad. Behalve het feit dat deze gebeurtenissen zestig jaar geleden plaats vonden speelt ook mee dat het waarschijnlijk de laatste grootschalige herdenkingen zullen zijn waarbij ook direct betrokkenen aanwezig kunnen zijn.

Over de gebeurtenissen in en rondom 's-Hertogenbosch tijdens de bevrijding is al veel geschreven en verteld. Daarom beschrijft dit artikel in het kort de gebeurtenissen in en rond de stad in het kader van Market Garden in september 1944. De 'kille' militaire informatie wordt aangevuld met persoonlijke ervaringen van Bosschenaren opgetekend in diverse dagboeken. Verschillende hiervan zijn opgenomen in de Collectie Tweede Wereldoorlog van het Stadsarchief.

Dringende oproep aan de bevolking.

Op bevel van de Duitse Weermacht moeten alle mannelijke inwoners van 's Hertogenbosch van den leeftijd van 18 tot 45 jaar, met uitzondering van de dokters en apothekers met houwelijk en schop op Zondag 10 September 1944, om 7 uur voormiddags op het Stationsplein verschijnen.

Hij, die aan dezen oproep geen gehoor geeft, moet met de meest strenge strafmaatregelen rekening houden.

De Burgemeester van 's Hertogenbosch

THOMASSEN

In het belang van de mannelijke bevolking van 's Hertogenbosch acht ik het dringend noodzakelijk, dat aan bovenstaande oproep gevolg gegeven wordt.

De burgemeester van 's Hertogenbosch

THOMASSEN

Laatste aanplakbiljet dat ondertekend is door NSB-burgemeester Thomassen. De mannen vertrokken per trein richting Zaltbommel. Vanuit de lucht werd de locomotief beschoten, er vielen enkel lichtgewonden. De meeste mannen vluchtten naar huis.

(Stadsarchief, Historisch Topografische Atlas)

'Dolle Dinsdag' en de aanloop naar Market Garden

Dinsdag 6 juni 1944 voerden troepen uit diverse geallieerde landen een grootschalige landingsoperatie uit op de kusten van Normandië en rukten op door Frankrijk.

De troepen waren in een aantal legergroepen onderverdeeld waarvan de 21e legergroep (bestaande uit het 2e Britse en het 1e Canadese leger) onder bevel stond van de Britse veldmaarschalk Montgomery. Deze legergroep moest de Duitse troepen uit het noordwesten van Frankrijk verdrijven, de kanaalhavens bezetten en door België naar het noorden

oprukken. Een belangrijk onderdeel van het plan was de inname van Antwerpen, een zeer belangrijke aanvoerhaven voor proviand, materieel en troepen van de geallieerden.

Aanvankelijk verliep de opmars van de geallieerden zeer snel en voorspoedig. Vooral in augustus boekten zij veel vooruitgang. De geallieerden waren in het luchtruim zeer actief waardoor ook in 's-Hertogenbosch vaak het luchtalarm klonk. Maar niet alleen in het luchtruim werd terrein veroverd, ook op de grond ging het snel. Zondag 3 september trokken Engelse tanks over de Belgisch-Franse grens en werden Brussel en Aalst veroverd. Maandag 4 september veroverden de geallieerden Antwerpen en begon in Nederland, en vooral in Noord-Brabant, volop de geruchtenmachine te draaien. Al sinds 1 september verkeerden de Duitse troepen in Nederland in verwarring. Hun ongeorganiseerde terugtocht vanuit Normandië bereikte Brabant en 's-Hertogenbosch. Op de weg naar Utrecht en op de Graafseweg richting Nijmegen waren grote colonnes terugtrekkende Duitsers te zien. Alles wat ook maar enigszins als vervoermiddel kon dienen werd gevorderd of gewoonweg gestolen. Niet alleen de Duitse soldaten pakten de koffers, ook NSB'ers en andere 'foute' Nederlanders zochten een veilig heenkomen. Depots werden ontruimd, munitieopslagplaatsen opgeblazen en andere militaire installaties vernield.

De chaos nam grote vormen aan toen *Radio Oranje* op maandagavond 4 september ten onrechte meldde dat Breda al bevrijd was.

Dinsdag 5 september werden in 's-Hertogenbosch opslagplaatsen van de Duitsers geplunderd, waarbij de cognac rijkelijk vloeide. Vandaar dat deze *Dolle Dinsdag* in Den Bosch nog een naam kreeg: *Cognac Dinsdag*. Overigens plunderden de Duitsers de drankvoorraad in de Mariënborg! Andere Duitsers vernielden de werkplaatsen van de Luftwaffe in de Veemarkthallen. Bossche burgers richtten zich op houtopslagplaatsen en een goederendepot van de Wehrmacht bij het Kruithuis.

De Engelsen lasten ondertussen, na de val van Antwerpen op 4 september, een gevechtspauze in omdat de aanvoerlijnen te lang waren geworden. Luchtaanvallen namen ook af, de dagboeken reppen althans minder over luchtalarm. Van de pauze maakten de Duitse troepen gebruik om een, weliswaar zwakke, verdedigingslinie langs het Albertkanaal op te werpen. Hierdoor kon de 11e Armoured Division op 6 september, bij de hervatting van de aanval, niet zoals verwacht eenvoudig naar 's-Hertogenbosch doorstoten. De opmars van de Engelsen verliep tussen 6 en 10 september zo traag dat

Montgomery een ander plan ontwierp. Tijdens een speciale conferentie met Eisenhower – sinds eind augustus opperbevelhebber – op 10 september in Brussel wist Montgomery hem te overtuigen. *Market Garden* was geboren.

Market Garden: de theorie en de voorbereidingen

Tijdens operatie *Market* werden drie luchtlandingsdivisies boven Nederland neergelaten: bij Arnhem, tussen Grave en Nijmegen en tussen Grave en Eindhoven. De gelande *Airbornes* vormden op deze manier een soort tapijt waarover het Britse 2e Leger bij operatie *Garden* vanuit België door Nederland kon oprukken om van daaruit om het Ruhrgebied heen te trekken en de Duitse oorlogsindustrie tot stilstand te brengen. De start van *Market Garden* stelde de geallieerde staf vast voor zondag 17 september.

In de tussenliggende dagen hield een ander onderdeel van de geallieerde troepen een gevechtspauze om de bevoorrading grote prioriteit te geven. Daarnaast kregen Engelse troepen de gelegenheid zich te hergroeperen omdat volgens plan de hoofdaanval via de weg Neerpelt – Eindhoven zou worden ondernomen.

De Duitse troepen maakten opnieuw dankbaar gebruik van de adempauze om de stellingen bij het Albertkanaal te verbeteren. Bovendien voerden zij versterkingen aan voor de vermoeide soldaten.

Market Garden: de praktijk

In 's-Hertogenbosch merkten de mensen al eerder dat er iets in de lucht hing. Zo moesten op zondag

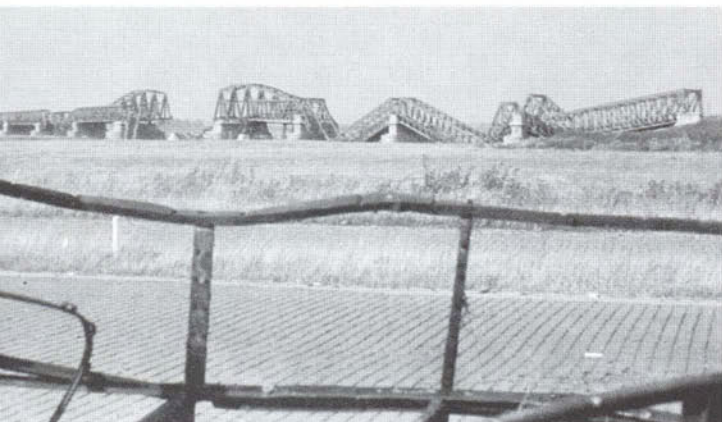
10 september alle mannen tussen 18 en 45 jaar op het Stationsplein verschijnen om mee te helpen de Duitse stellingen te versterken. Sommigen gaven aan de oproep gehoor en vertrokken per trein richting Zaltbommel. Vlak na het verlaten van het station viel een geallieerd vliegtuig de trein aan waarbij drie lichtgewonden vielen. Bij de aanval raakten ook huizen aan de Van Rijckevorsel van Kessellaan zwaar beschadigd. Drie dagen later werden noodbonkaarten uitgegeven en vrijdag de 15e stakte de gastoevoer omdat de samenstelling van het gas zodanig was veranderd dat het onverantwoord was dit veilig te kunnen gebruiken.

In dezelfde week vlogen iedere avond bommenwerpers over de stad in de richting Volkel, Nijmegen en Duitsland, maar op zondag 17 september begonnen de echte bombardementen. 's Ochtends werden het station en het emplacement door geallieerde jagers onder schot genomen: er vielen meerdere doden en gewonden onder zowel burgers als militairen. De ravage was groot: een Wehrmacht-trein was vernield, evenals het seinhuis en de bovenleiding. Ook de Duitse kantoren rondom het Julianaplein lagen onder vuur, waaronder de Ortskommandantur. Het Duitse afweergeschut leek het voornaamste doelwit van de beschietingen. De beschietingen waren succesvol, want op dezelfde dag, bij de start van *Market Garden*, vlogen omstreeks 13.30 uur vrijwel ongehinderd grote aantallen transportvliegtuigen over de stad. Onder de bevolking heerste groot optimisme: nu zou de bezetting snel voorbij zijn. Het optimisme groeide zelfs omdat gedurende de hele operatie iedere dag transportvliegtuigen in strakke formaties overvlogen.

In totaal waren in Engeland op de ochtend van 17 september circa 1500 jachtvliegtuigen opgestegen om de meer dan 2000 transportvliegtuigen te kunnen beschermen bij het vervoer van materieel, manschappen en proviand. De eerste troepen van de 101e Amerikaanse Airborne divisie landden in Veghel en Son om de bruggen over de Aa en Zuid-Willemsvaart te bezetten. De gevechten waren hevig, vooral in de omgeving van Best. Het was de bedoeling een corridor aan te leggen waarover zich troepen naar Nijmegen konden verplaatsen om vandaar luchtlandingsstroepen bij Arnhem te ondersteunen. De corridor kreeg de bijnaam *Hells' Highway* vanwege de hevige gevechten en grote aantallen gesneuvelden aan beide zijden.

Om de geallieerden bij Veghel en Sint-Oedenrode te kunnen tegenhouden werden twee van de vijf in 's-Hertogenbosch gestationeerde parachutistenbataljons, Ewald en Duchstein, op pad gestuurd. Ondanks de chaotische schermutselingen en de

*De verwoeste spoorbrug over de Maas bij Hedel, 1944.
(Foto: Alphons Hustinx. In: 'Nederland 1940-1945.
De gekleurde werkelijkheid', 1985)*

vernieling van de belangrijke brug over de Zuid-Willemsvaart bij Best hielden de Amerikanen stand. De volgende dag leken de gebeurtenissen van de vorige dag zich te herhalen: bombardementen op het luchtafweergeschut gevolgd door groepen transportvliegtuigen. De Duitsers bliezen de spoorbruggen op bij Orthen en Hedel en ter ondersteuning van de Duitse parachutistenbataljons arriveerden in de ochtenduren 88 mm kanonnen luchtafweergeschut van de Flakbrigade (Flak: Flieger Abwehr Kanonen).

Dinsdag de negentiende trokken voor de tweede achtereenvolgende dag groepen geallieerde krijgsgevangenen door de stad. De Bossche burgers hoopten deze soldaten vanzelfsprekend spoedig in een andere hoedanigheid terug te zien. Geruchten over de strijd bij en de bevrijding van Valkenswaard en Eindhoven en over het optrekken van troepen naar Nijmegen deden het moreel onder de bevolking ook geen goed. Het was een kwestie van wachten en wachten totdat de echte bevrijding van de stad zou plaatsgrijpen. Iemand schreef: 'Er wonen hier 51.000 straten, de een weet al beter wat er gebeuren gaat dan de ander, maar hoe erg het worden zal als hier inderdaad iets gaat gebeuren, beseffen, geloof ik, maar heel weinig. De Bossche naar beschouwt de oorlog als een interessant schouwspel. Als er ergens geschoten wordt staat hij er liefst met zijn neus vlak bij en als de lucht zwart ziet van de vliegtuigen en de stad staat te schudden van het

afweergeschut, dan zien de straten zwart van de mensen die grapjes maken en staan te roepen en te juichen of het vuurwerk is op Koninginnedag'.¹ De voedselsituatie in de stad was ondanks de oploeiende strijd in de omgeving nog steeds redelijk. Melk was het enige waar echt gebrek aan was en daarvoor gingen veel inwoners 's ochtends naar de dorpen. De Duitsers verstevigden ondertussen de verdedigingswerken aan de zuidrand van de stad, veelal met gevorderde hulp van mannelijke Bosschenaren. Ook moesten veel huizen worden ontruimd. Bruggen in de stad werden ondermijnd en op 21 september bliezen de Duitsers de spoorbrug over de Dieze en het spoorwegemplacement op. Van veel huizen in de omgeving sprongen door de kracht van de explosies de ruiten. Maar er was voor bewoners van de Citadellaan ook een schouwspel van een geheel andere aard te zien. In Orthen waren mannen opgeroepen om graven te maken voor gesneuvelde Duitse soldaten. Lijkwagens passeerden met soms 10 tot 20 met een Duitse vlag bedekte doodkisten. Op zijn rit naar de begraafplaats vergezelde een Duitse soldaat op een fiets de auto. Een groot verschil met de begrafenissen met militaire eer en muziek die een aantal weken daarvoor plaatsvonden.² De soldaten waren op 20 september gesneuveld in een klassieke omsingeling bij Heeswijk-Dinther, de zogenaamde actie *Blik en Veger*. Het 501e regiment van de 101e Airborne divisie streed toen met Duitse soldaten van de parachutistenbataljons Weller en Jungwirth, die in 's-Hertogenbosch gelegerd waren. De geallieerden maakten toen maar liefst 418 Duitse soldaten krijsgevangenen, 40 soldaten raakten gewond en 40 man sneuvelde. Ondanks deze verliezen stuurden de

Britse verkenningsseenheden in het gehucht Doornhoek bij Berlicum, najaar 1944 (collectie Streekarchief Langs Aa en Dommel)

Britse troepen naderen Den Bosch. De takkenbossen op de tank werden gebruikt om over tankgrachten te komen.
(Uit: L. de Jong, 'Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog', deel 10a, 1e helft, 1980, p. 476)

bevelvoerders op 23 september vanuit 's-Hertogenbosch opnieuw een bataljon parachutisten om de geallieerden tegenstand te bieden, deze keer bij Schijndel. De gevechten waar deze troepen daags daarna bij betrokken raakten zorgden voor een tijdelijke blokkade van *Hell's Highway*. Met vele andere factoren, was dit de nekslag voor *Market Garden*. Na hevige gevechten werd weliswaar op 26 september de corridor weer bevrijd, maar toen was het al te laat. Omdat het de geallieerden niet lukte op tijd (lees op schema) door te stoten naar Arnhem, mislukte *Market Garden* in feite en liet de gehoopte snelle bevrijding nog op zich wachten. Op 25 september besloten de geallieerden om het restant Britse Airbornes bij Arnhem terug te trekken.

De gevolgen

Na het debacle bleef het gewonnen terrein (de corridor vanaf de Belgische grens tot en met Nijmegen) in handen van de geallieerden. De gevechten verplaatsten zich nu richting 's-Hertogenbosch. Eind september vonden hevige gevechten plaats om Heesch. De geallieerden wilden voorkomen dat de Duitsers vanuit het noordwesten opnieuw zouden proberen de corridor af te snijden. Om deze reden

lag de stad onder granaatvuur waarbij vele doden en gewonden vielen, onder ander op de Van Rijckevorsel van Kessellaan, de Graafseweg, het Eikendonkplein, de Weversplaats, in Orthen en in Reinier van Arkel. De beschietingen zouden in de weken die volgden bekende geluiden worden. Eindelijk was het zover. 27 oktober: de bevrijding van 's-Hertogenbosch. Met de beschietingen was het echter nog niet gedaan. Regelmatig zou de stad, onder meer vanuit Hedel, onder vuur worden genomen. Het Duitse leger ten noorden van de grote rivieren was door het mislukken van *Market Garden* niet uitgeschaald...

Literatuur en bronnen

Jack Didden en Maarten Swarts, *Einddoel Maas, De strijd in zuidelijk Nederland tussen september en december 1944* (Weesp 1984); Karel Margry, 'De slag om Den Bosch', in: '40-'45 Toen en Nu nummer 64 (1989), p. 13-40; Jan Wijma, *Vroeg bevrijd, oorlogstijd! Herinneringen aan de oorlog 1940-1945 met Orthenseweg, Diezebrug en Brugplein als middelpunt* (z.p., 1984); Diverse artikelen uit de *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosche Courant* en het *Brabants Dagblad*; Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Collectie Tweede Wereldoorlog, diverse inventarisnummers met nummers 7 en 93.

Noten

- 1 Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Collectie Tweede Wereldoorlog, inv.nr. 93, blz.16.
- 2 Zoals die van P. van Bussel, bijgenaamd de Kin, op 12 augustus. Zie *Bosche Bladen* 2004-2, blz. 45-46.